

13 Knaperhäll – Mora – Björndammen

GRUVOMRÅDEN, BERGSBRUK, HERRGÅRD OCH VÄGMILJÖER

Knaperhälls gruva är idag en pedagogisk miljö med många tydliga lämningar, bland annat de långsmala gruvhålen.

Mora gård, byggnaden är uppförd i sen tid i äldre stil.

På vägen upp mot Starrsätters gruvor ligger det välbevarade Gruvtorpet tätt inpå vägen.

Den nordöstra delen av Dunkers socken är ett område som präglats av bergsbruk från minst 1600-talet och framåt i tiden. I området är det möjligt att följa hela produktionskedjan från dagbrott, gruvor, spår av bearbetning av järnmalmen och sammanlänkande vägnät till masugn. Till bergshantering hör även bruksherrgård och många olika arbetarbostäder. Området omfattar en dalgång i öster från Östra Magsjön till Starrsätter och därifrån ett område utmed en bruksväg genom skogen till Björndammen.

I området finns järnmalmsådror som gett upphov till flera gruvor, bland annat vid Knaperhäll och Starrsätter. Starrsätters gruvor togs upp i början av 1600-talet och var den viktigaste gruvan i Dunker. Historiska källor berättar att det funnits betydligt fler gruvor i området bland annat finns uppgifter om Magerbo-, Mora-, Riks- och Smedgruvan. Starrsätters gruvor var igång till 1800-talets slut. Gruvområdet är fornlämning och på platsen finns tre gruvhåll, skrotstenshögar, rester av två vandringsar, en stångjärnsgång och en källargrund. Gruvhålen är djupa, vattenfyllda och stängslade. Invid gruvan ligger torpet "Gruvan", en timrad byggnad, med faluröd panel och vitmålade snickerier. I närheten ligger Starrsätters gård med falurött boningshus och ladugård från tidigt 1900-tal.

Knaperhälls gruva är ett exempel på en liten gruva som var i drift säsongsvis under 1800-talet. Området är fornlämning och omfattar gruvhåll, skärpningar, skrotstenshögar, två husgrunder och en grund efter en vandring. Lämningarna är tydliga och miljön utgör ett fint besöksmål som är skyltat. I skogsmarken utmed dalgången finns även rikligt med kolbottnar som visar på kolmilornas betydelse för bergsbruket. Inledningsvis gick malmen till Mora masugn som anlades 1633, rester av hyttan finns kvar vid Mora kvarn. När Björndammens masugn startade 1637 kom malmen att skickas dit i allt större utsträckning och i slutet av 1600-talet upphörde Mora masugn. Malmen forslades via Malmvägen från Starrsätter till Björndammen. Under en tid skickades även malm från Starrsätter till Öllösa masugn i Gryts socken.

Mora kvarn och den tillhörande mjölnarbostaden står allttjämt kvar invid bäckfåran. Bebyggelsen används som fritidsboende.

När Björndammens masugn anlades 1637 var det i form av en mindre träbyggnad. Den masugn som finns på platsen idag är uppförd år 1800 och var i drift till 1875. Byggnaden är mycket stor och placerad i en smal dalgång som den nästan fyller upp helt. Den har ljusgul puts, vit dekor och den stora takyta har tegeltak. I byggnaden finns masugnspipan som är över 10 meter hög och 6 meter bred. Träkol användes till bränsle och när masugnen var i drift fanns här en kollada. Järnet blev till tackjärn som sändes vidare till hammarsmedjor i Stålboga och Nykvarn. År 2013 bildades "Föreningen Björndammens masugn" med mål att bevara masugnen och sprida kunskap om den. Efter att masugnen restaurerats både utvändigt och invändigt kunde den invigas 21 maj 2016. Sedan dess har det genomförts en rad evenemang på platsen, bland annat Masugnens dag och konserter.

Till masugnen vid Björndammen hör en sammanhållen bruksmiljö med bruksherrgård, en före detta skola, en smedja och flera olika typer av arbetarbostäder som speglar olika tjänstegrupper vid bruket. Merparten av byggnaderna är uppförda i samma stil med ljusgul puts, vita dekorer och tegelröda tak. Några arbetarbostäder och ekonomihus är uppförda i trä och faluröda.

Vid Starrsätter finns stora högar med restprodukter från järnmalmsutvinningen, så kallade skrotstenshögar.

Björndammens masugn har renoverats de senaste åren genom en vänförening. Sedan invigningen våren 2016 används byggnaden för publik verksamhet som konserter och hembygdsdagar.

I byggnaden dominerar masugnen i en stor pelarsal. Miljön är magnifik och värd en omväg.

VIKTIGA VÄRDEBÄRARE

- Starrsätters gruvområde med stora djupa gruvhål som är fornlämning.
- Knapershälls gruvområden är fornlämning och visar på en mindre gruvmiljö med flera olika tydliga och pedagogiska lämningar.
- Björndammens masugn från år 1800, restaurerad och återinvigd av en intresseförening för bland annat evenemang.
- Dammen och ån vid Björndammen som visar på brukets kraftförsörjning.
- Björndammens bruksmiljö med byggnader som speglar olika funktionerna vid bruket och deras gemensamma arkitektoniska utformning från tidigt 1800-tal.
- Mora gård med välbevarad mangård som visar på en mindre bruksherrgård i skogsbygden.
- Mora kvarn är en liten kvarnmiljö med ålderdomlig prägel.
- Malmvägen som binder samman Starrsätter med Björndammen.
- Fornlämningar såsom slaggvarpar, gruvhål, skärpningar, kolbottnar och kolarkojor i området som är delar i produktionskedjan.

Den äldre vägen mot Nykvarn finns kvar utmed Vårsjöns södra strand och är delvis kantad av en allé. Miljön ligger tätt inpå väg 55.

Norr om platsen för Mora masugn ligger Mora kvarn som varit i bruk fram till 1940-talet. Kvarnen är uppförd i timmer och plank i tre våningar och till miljön en mjölnarbostad, ladugård och bryggghus. Alla byggnaderna är uppförda i trä och rödmålade. Miljön vid Mora kvarn utgör en fin äldre, liten kvarnmiljö.

Mellan Knaperhäll och Starrsätters gruvor, invid Mora-sjön ligger Mora gård som finns omnämnd redan år 1275. Manbyggnaden är uppförd i sen tid i äldre stil och flankeras av en äldre byggnad från 1700-talet och en bod. Byggnaderna har renoverats i sen tid och bevarat sin äldre prägel, med faluröd panel och gråa och okragula detaljer. Till miljön hör en yngre ekonomigård. Bebyggelsen ligger fritt i den öppna dalgången och framstår som landmärken utmed den gamla vägen. Norr om Mora gård, i skogsmarken finns flera torp som hört till bruksmiljön vid Mora. Torpen är små och några mycket ålderdomliga, här märks Gruvtorp, Dammsjötorp, Hagen och Stora Knåpet. Landskapet är småbrutet med åkrar och betesmark från Mora gård till Starrsäter i söder.

I området finns stenmurar uppbyggda av slaggsten från masugnen.

Björndammens bruksherrgård är uppförd med ljusgul puts, en stil som även präglar många av områdets arbetarbostäder.

Genom Dunkers skogar går en malmbväg från gruvorna i öster till Björndammen och Stålboga bruksmiljöer.

Dammen finns med i namnet på platsen och var en förutsättning för verksamheten som var beroende av en pålitlig kraftkälla.

ATT TÄNKA PÅ

- Fornlämningsmiljöerna vid Knaperhäll och Starrsätter är skyddade enligt KML.
- Gruvmiljöerna är spännande men också delvis farliga miljöer. De omfattar många olika lämningar och kan med fördel skyltas upp.
- Björndammens masugn ska underhållas så att dess karaktär består.
- Björndammens bruksmiljö är en sammanhållen miljö med två olika byggnadsstilar i ljusgul puts respektive faluröda enkelt utformade byggnader. Denna stil ska fortsätta att råda på platsen.
- Björndammens damm och åfåra ska värnas.
- Mora gård och Mora kvarn ska underhållas så att byggnaderna fortlever.
- De terränganpassade vägarna i området ska behålla sin smala karaktär och grusbeläggning.
- Bebyggelsens struktur och skala med färgsättning och materialval ska vara vägledande vid förändringar i bebyggelsen.